

اندیشه های دفاعی امام خامنه در مقابله با تهدیدات و جنگ اقتصادی

محمد علی رضانی

دانش آموخته کارشناسی ارشد جامعه شناسی سیاسی دانشگاه تهران و عضو معاونت بین الملل ودجا

چکیده

بررسی ابعاد و کارویژه های تهدید اقتصادی و رویکردهای نرم افزارانه در رهیافت ها و نظریه های امنیت و قدرت با استفاده از ابزار اقتصادی در روابط بین الملل و استفاده آمریکا و متحدانش برای نیل به اهداف و مواجهه با انقلاب اسلامی ایران در طول سال های گذشته و اقدامات خصمانه اقتصادی جامعه بین الملل به رهبری آمریکا از سویی و توجه ویژه امام خامنه ای به اقتصاد و مولفه های کلیدی آن و تاکید بر تولید ملی، حمایت از کار و سرمایه ایرانی به عنوان یکی از مولفه های اقتصاد مقاومتی که امسال بر آن تاکید شد از سویی دیگر پژوهش حاضر را ناگزیر از بررسی و تحلیل اندیشه های راهبردی-دفاعی امام خامنه در مقابله با اقدامات جنگ اقتصادی از سوی آمریکا و اقدامات عملی ایشان نمود.

واژگان کلیدی: اندیشه های عملی امام خامنه ای، تولید ملی، جنگ نرم، جنگ اقتصادی و...

مقدمه:

سیاست های اتخاذ شده توسط آمریکا و متحدانش در چند سال اخیر در روابط بین الملل بیانگر تغییر در سیاست های راهبردی امنیتی این کشور در مقابله با کشورهای مستقل با توجه به ابزار اقتصادی است. سیاستی که آمریکا در گذشته برابر مخالفان خود اتخاذ نمود (آرژانتین، کوبا، آفریقای جنوبی، شیلی و...) و موفقیت هایی نیز بدست آورد، در سال های اخیر مقام معظم رهبری یک راهبرد کلان را به عنوان شعار سال، مبنای حرکت نظام و حاکمیت و مردم اعلام می کنند. نام گذاری این سال ها، معلول شرایط زمانی و موقعیت منطقه ای و جهانی است و یکی از موضوعات مهم و کلان در اولویت قرار می گیرد. امسال نیز برای چهارمین سال متوالی توسط معظم له به نامی اقتصادی و به نام «تولید ملی، حمایت از کار و سرمایه ایرانی» نام گذاری شده است. این نام گذاری بیان گر توجه عمیق و هوشمندانه ای به موضوع اقتصاد است حوزه ای که از راهبردی ترین و تعیین کننده ترین عناصر اصلی در جنگ نرم و به دنبال آن پدافند غیر عامل است. روند مواجهه نظام استکبار با انقلاب اسلامی ایران در طول ۳۰ سال گذشته شکل ها و صورت های گوناگونی داشته است. اما آنچه بیش از همه در چند سال اخیر جلب توجه می کند، تغییر تقابل سخت دشمن و ورود به جنگ نرم است.

صحنه تازه شکل یافته از آن جهت حائز اهمیت است که پس از جنگ نرم (در حوزه فرهنگی سیاسی) دشمن که در سال گذشته رخ داد، حملات نرم اقتصادی محور اصلی سیاست های آمریکا و همپیمانانش قرار گرفته است. در طول زعامت امام خامنه ای در جمهوری اسلامی ایران که قریب به ۲۰ سال می باشد ایشان در ۱۲ پیام نوروزی خود به صورت مستقیم به مقوله ی اقتصاد پرداخت اند. اما موضوعی که در این پژوهش به آن پرداخته خواهد شد تاکید امام خامنه ای در حوزه اقتصاد در این چند سال اخیر است. بی شک نام گذاری این سال ها امری تشریفاتی مدنظر رهبر معظم انقلاب اسلامی نبوده است. این نام گذاری ها می تواند سرآغاز کنش ها و واکنش های عمیق اقتصادی در کشور باشد. جمعیت جوان ایران و وجود تحصیل کرده های فراوان و دانشگاه های بزرگ می تواند زیرساخت این کنش بزرگ اقتصادی باشد و خوشبختانه برنامه پنجم توسعه و سند چشم انداز ایران ۱۴۰۴ به عنوان نقشه راه و تلاش برای الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت روبه روی ما وجود دارد که با کار، جدیت و برنامه ریزی می توان جمهوری اسلامی ایران را به یک قطب نیرومند و تراز اول اقتصادی منطقه تبدیل کرد.

هدفی که خود در راستای تحقق قدرت نرم جمهوری اسلامی از سویی و از سویی دیگر دفاع غیر عامل مستحکمی در برابر جنگ نرم دشمنان و نظام سلطه می باشد. لذا توجه رهبر معظم انقلاب به موضوع ذکر شده پژوهشگر حاضر را به بررسی حوزه اقتصاد در فرایند تهدید های نرم از سوی دشمنان در اندیشه های دفاعی معظم له سوق داده است. مروری بر رهیافت های مقام معظم رهبری بیانگر این است که معظم له بر اساس این مؤلفه ها، از سال های قبل، زمینه و بستر انتخاب نام این سال ها را به نام اقتصادی، طراحی کرده بودند. معظم له در اول فروردین سال ۱۳۸۳ در بیانات خود در جمع زائران و مجاوران حرم مطهر رضوی می فرمایند: «عمده موضوع هایی که قدرت های سلطه گر در نظام سلطه جهانی برای حفظ این رابطه سلطه گر و سلطه پذیر، رویش تأکید می کنند، سه موضوع است: سلطه فرهنگی، سلطه اقتصادی و سلطه علمی، لازمه اش هم این است که نگذارند آن طرف سلطه پذیر یا آن کسی

که سلطه بر او تحمیل شده، در این سرزمین به استقلال و به خودباوری و پیشرفت برسد.» ایشان راهبرد دشمن را در سال ۱۳۸۶ به طور صریح تر مورد تأکید قرار می دهند، آنگاه که در جمع زائران و مجاوران حرم مطهر رضوی می فرمایند:

«من برنامه های استکبار جهانی علیه ملت ایران را در سه جمله خلاصه می کنم: اول جنگ روانی، دوم جنگ اقتصادی و سوم مقابله با پیشرفت و اقتدار علمی. دشمنی های استکبار با ملت ما در این سه قلم خلاصه می شود.»

رهبر فرزانه انقلاب روز دوم شهریور سال ۱۳۸۷ در دیدار با رئیس جمهور و اعضای هیئت دولت به نکته ای کلیدی اشاره داشتند و فرمودند: «دهه چهارم انقلاب، دهه پیشرفت و عدالت است و برنامه ریزی ها و تلاش های همه مسئولان باید در جهت ایجاد جهشی بزرگ در روند پیشرفت کشور و عدالت گستری وسیع صورت گیرد.» پس از تبیین دهه عدالت و پیشرفت، شعارهای سال اقتصادی انتخاب شدند.

اگر عبور قدرتمندانه نظام اسلامی از اوج عرصه جنگ نرم (در حوزه فرهنگ) دشمن در چند سال اخیر و دستاورد گران قدر علمی دانشمندان و اندیشه ورزان کشور در عرصه های علمی را به عنوان گام های توفیق کشور در مواجهه با دو بعد اساسی این تهدیدات، یعنی جنگ نرم (در حوزه فرهنگ) و مقابله با پیشرفت های علمی کشور بدانیم، با توجه به دستاوردهای سال های اخیر در عرصه تحقق «اصلاح الگوی مصرف» و به دنبال آن «همت مضاعف، کار مضاعف» و به ویژه اجرای مرحله اول طرح تحول اقتصادی یعنی طرح هدفمند کردن یارانه ها، ضرورت ورود جدی کشور به عرصه سوم یعنی «جهاد اقتصادی» و حمایت از کار و سرمایه ایرانی بیش از پیش آشکار می شود. در این پژوهش ابتدا به چیستی جنگ نرم و پیرو آن پرداخته می شود. در گفتار خواهد شد، سپس به جنگ اقتصادی که مقاومت اقتصادی را در برابر خود می طلبد به عنوان زیر مجموعه ای از جنگ نرم بررسی خواهد شد. در پایان به بعدی به اهمیت دادن امام خامنه ای به حوزه اقتصاد به عنوان هسته اصلی سیاست داخلی در برابر دشمنان خارجی خواهد آورده شد. در پایان به نتیجه گیری و اهمیت ارتباط حوزه اقتصاد با امنیت ملی روشن خواهد شد.

کلیات پژوهش؛ تعاریف، اصول، اهداف

جنگ نرم

جنگ نرم^۱ از لحاظ بررسی های علمی، مفهومی نوین و از جنبه تاریخی، مفهومی بسیار کهن است. این مفهوم در دنیا با واژه قدرت نرم^۲ شناخته می شود و جوزف نای^۳ آمریکایی، مهم ترین نظریه پرداز در این زمینه است. پرداختن به جنگ نرم باید ضمن آشنایی با جنگ سخت^۴ (نظامی) صورت گیرد.

جنگ نرم از لحاظ تاریخی با مفاهیمی همچون فریب، ایجاد تفرقه و تخریب روحیه ارتباط دارد. این مفاهیم در میان راهبردشناسان جنگ در دوران باستان بارهامورد تأکید قرار گرفته است. ضمن آنکه نمونه های استفاده از جنگ نرم را میتوان در قالب های فریب، ایجاد تفرقه و تخریب روحیه دشمن در دوران صدر اسلام نیز یافت.

جنگ نرم در مفهوم نوین آن با ویژگی هایی از جمله نرم افزارگرایی، ذهنیت سازی، تهی سازی از درون، تغییر هویت فرهنگی، تغییر الگوهای رفتاری همراه با الگو سازی رفتاری، ایجاد تردید در میانی و زیر ساخت های فکری یک نظام سیاسی و زمینه سازی برای ایجاد بحران در ارزش ها و باور های اساسی جامعه و بهره گیری از بحران های پنج گانه سیاسی-هویت، مقبولیت، مشارکت، نفوذ و توزیع- را شامل می شود. «در جنگ نرم، لاقول در مراحل اولیه جنگ، هیچ منازعه فیزیکی و سختی صورت نمی گیرد. جنگ نرم از جنس جنگ فرهنگی است. ابزار و ادوات جنگی در این نوع جنگ از سنخ ابزارهای فرهنگی، فکری، اندیشه ای و رفتاری است، نه ابزارها و وسایل نظامی. دشمنان در جنگ نرم به دنبال تسخیر باورها و ارزش های یک ملت اند. تصرف قلب ها و مغزها هدف اصلی جنگ نرم است و وقتی ناآل شوند، در حقیقت جبهه مقابل را به جبهه خودی تبدیل کرده اند» (شریفی، ۱۳۸۹: ۲۶).

1. soft war
2. soft power
3. joseph s. naye
4. Hard war

در چنین نبردی دشمن بر خلاف جنگ سخت به دنبال تسخیر فیزیکی و نظامی کشور نیست بلکه به دنبال سلطه و استیلای ذهنی و فکری است. هدف در چنین نبردی این است که باورها و ارزش های جامعه هدف را به گونه ایجهت دهد که مانند مهاجمان بیندیشند؛ و به شکل آنان فکر کنند و از این همفکری و همسویی احساس رضایت کنند و به آن افتخار کنند(شریفی، ۱۳۸۹: ۲۷).

جنگ نرم نبردی است که در برابر رقبا و دشمنان اعمال می شود و در اینمنا به معنای استفاده از قدرت نرم است، یعنی یک نوع قدرت اقناع کننده و اغوا کننده؛ یعنی تغییر تصاویر ذهنی ملت ها(خطیبی، ۱۳۸۴: ۴۲).

امروزه موثرترین، کارآمدترین، کم هزینه ترین و در عین حال خطرناک ترین و پیچیده ترین نوع تهدید علیه امنیت ملی یک کشور است. چرا که با کم ترین هزینه بیشترین دستاورد را به ارمغان می آورد. ابعاد و اهداف این جنگ حوزه ی دین، باورها، ارزش ها و اذهان هر یک از عناصر مورد هدف یعنی انسان ها را مورد حمله در کشور های هدف قرار می دهد.

به طور کلی می توان شاخص های جنگ نرم را به شرح ذیل مورد توجه قرار داد:

- ۱- کشور هدف در جنگ نرم، نسبت به تهدید شکل گرفته "احساس تهدید" نمی کند. به عبارت دیگر، در شرایط غافلگیری قرار می گیرد.
- ۲- کشور هدف، اقدام مؤثری برای مقابله با تهدید به انجام نمی رساند. از ابزارهایی همانند اطلاع رسانی دقیق به جامعه استفاده نخواهد کرد. برای مقابله با تهدید دشمن باید فضای "ادراک تهدید" در دو سطح انجام گیرد. در سطح اول، تهدید باید معطوف به درک دقیق از سوی مسئولین باشد. در گام دوم، زمینه برای انتقال چنین ادراکی به جامعه فراهم شود. به هر میزان جامعه در برابر تهدید از وقوف و آگاهی بیشتری برخوردار باشد، امکان مقابله با تهدید بیشتر خواهد شد.
- ۳- ابزارهای لازم برای مقابله و رویارویی با تهدید فراهم شود. تهدیدات جنگ نرم ماهیت غیرمستقیم دارد. ابزارهای مقابله با چنین تهدیداتی نباید ماهیت شعاری داشته باشد، رویکرد مقابله با تهدید ایجاب می کند که از ابزارهای عقلانی، ادبیات عقلانی و فرآیندهایی استفاده شود که امکان غافل گیری سازی دشمن را فراهم آورد. اگر سیاست اعلامی در راستای بهره گیری از ادبیات مقابله جویانه باشد، در آن شرایط در دام دشمن قرار گرفته ایم. دشمن باید احساس کند که تاکتیک وی به نتیجه رسیده؛ در چنین شرایطی از ابتکارات جدید استفاده نخواهد کرد.
- ۴- در شرایط تهدیدات مربوط به جنگ نرم نباید اجازه داد که زمینه های "تصاعد بحران" فراهم شود؛ الگوهای مدیریت بحران در قالب های دیپلماتیک و استراتژیک طراحی می شود. اگر روند محدودیت ها افزایش یابد، در آن شرایط زمینه افزایش تهدیدات استراتژیک نرم افزاری فراهم خواهد شد. بنابراین در شرایط جنگ نرم، لازم است تا زمینه های کنترل بحران را فراهم کرد. این امر از طریق اقدامات متنوع و در فضای مقابله با تهدید در فضای جنگ نرم انجام می شود. مشروعیت سازی به عنوان اصلی ترین نشانه قدرت محسوب می شود. بنابراین لازم است که حقانیت و مشروعیت قطعنامه ها از طریق حقوقی- دیپلماتیک مورد بحث قرار گرفته و اعتبار آنان در قالب مفاهیم علمی مورد پرسش قرار گیرد.

قدرت نرم و قدرت سخت

قدرت نرم، دیگران را مجبور رفتار خاصی نمی کند بلکه رفتاری را شکل می دهد که مبتنی بر همکاری است در حالی که قدرت سخت عنصر اجبار را سر لوحه قرار می دهد. در درون عنصر اجبار، هم تهدید و هم تشویق نهفته است. در واقع، قدرت سخت، سیاست هویج و چماق را هم زمان مورد تاکید قرار می دهد اما قدرت نرم، سیاست جذب، اغوا و اقناع را اجرا می کند. به عبارت دیگر، قدرت سخت با استفاده از ابزار های ملموس به وادار کردن دیگران می پردازد در حالی که «قدرت نرم به توانایی شکل دهی به اولویت های دیگران به منظور اینکه آنچه را شما می خواهید، بخواهند متکی است»(نای، ۱۳۸۷: ۷۰).

نوع قدرت	رفتار	منابع	نمونه ها
نرم	جذب و همکاری	کیفیت های ذاتی ارتباطات	کاریزما متقاعد سازی، بازی

زبان، الگو			
استخدام، اخراج و تنزل مقام ترفیح و پاداش	تهدید و ارباب - تطمیع و جایزه	تهدید و تشویق	سخت

(نای، ۱۳۸۷: ۸۷).

شاخص ها و مولفه های قدرت نرم

۱. افکار عمومی و جنگ روانی (ابعاد عاطفی)

۲. تغییر در ارزش ها و گرایشات (فرهنگ-سیاسی)

۳. جنگ اقتصادی (اقتصاد متغیر واسطه برای اثر گذاری بر نیروی انسانی)

۴. جنگ رسانه ای

۵. آسیب زدن به امکانات و تجهیزات راهبردی (متغیر واسطه برای اثر گذاری بر نیروی انسانی)

در جنگ نرم و قدرت نرم متغیر وابسته ایجاد تغییر در اذهان و ارزش های دشمن است به سود نیروهای خودی و مولفه ها و ابزارهای متغیرهای مستقلی هستند که بواسطه ی متغیر میانجی که انسان و متعلقات ذهنی مربوط به آن مدنظر قرار می گیرد اعمال می شود.

جنگ اقتصادی

گذر زمان و پیشرفت های فکری و تحولات انسانی که برای جامعه بشری حاصل شده است تا حدود زیادی نوع جنگ ها را تغییر داده است. امروزه به وضوح می توان در جوامع بشری نوع دیگری از درگیری ها که آن ها نیز هدف تدریجی مقابله یا نابودی طرف دیگری را دنبال می کند را مشاهده نمود. آنچه که تحت عنوان براندازی و یا به طور خاص، براندازی نرم عنوان میشود، در همین مقوله طبقه بندی میشود.

جنگ اقتصادی، نوعی دیگر از جنگ نرم است که وظیفه ی دفاع غیر عامل در این حوزه، برنامه ریزی و اقدام برای مقابله با این شیوه های جدید است (فردرو، ۱۳۹۰: ۳۵). در جنگ اقتصادی، دشمن به مجموعه اقداماتی دست می زند تا با کاهش توان اقتصادی کشور، به کاهش قدرت مقاومت و ایستادگی و در نتیجه موجب نا رضایتی و نا فرمانی مدنی شود. کسب تسلط اقتصادی و کنترل جریانات اقتصادی و کاهش توان بازسازی و توسعه ی ملی از اهداف این نوع جنگ نرم است. مقوله ای که هم صورت ظاهری تخریب و از بین بردن نیروی انسانی و زیر بناهای اقتصادی، سیاسی و فرهنگی یک کشور را ندارد و هم می تواند دشمن را به هدف اصلی خود برساند (فردرو، ۱۳۸۸: ۶). این است که جنگ اقتصادی با تحولات مفهومی که به خود گرفته یکی از مواردی است که مسائل و موضوعات فراوانی در دنیای امروز در خود جای داده است.

نابسامان وانمود کردن اوضاع اقتصادی واجتماعی کشورهای مخالف از شیوه‌های مبارزه اقتصادی است. ریسک سرمایه‌گذاری‌های خارجی را در کشورهای مخالف به شدت بالا می‌برند. فعالیت‌های اقتصادی در آنها را ناامن جلوه دهند. جین شارپ و رابرت هلوی در این باره می‌نویسند: «... خارج کردن وجوه نقدی از بانک‌ها که به بحران مالی و نابسامانی وضعیت اقتصادی در سطح بین‌المللی منجر می‌شود نمونه‌هایی از پرهیز از همکاری اقتصادی هستند. علاوه بر این در عرصه بین‌المللی، تشویق شرکت‌ها و مراکز تجاری یا سازمان‌های غیر دولتی به خودداری از همکاری با رژیم‌ها تأثیر بسیار زیادی بر دستیابی به هدف دارد و به تضعیف حاکمیت منجر می‌شود. بی‌ثباتی اقتصادی نه فقط به تضعیف تکیه‌گاه‌های قدرت منجر می‌شود، بلکه محدود کردن قدرت با این شیوه، توان ضربه زدن به مخالفان سیاسی و سرکوب آنها را از حاکمیت می‌گیرد.» (جین شارپ، ۱۳۸۶: ۵۴).

به طور کلی هدف عاملان این نوع از جنگ، نوعی شناخت از نقاط قوت و ضعف جامعه هدف خواهد بود و عامل جنگ به طور منطقی به مطالعه عمیقی در اقتصاد طرف مقابل خود اهتمام می‌ورزد و وقتی نقاط ضعف او را شناخت، از همان طریق وارد می‌شود. یکی از این ابزارهای جنگ اقتصادی تحریم است.

در حال حاضر ۸۲ درصد سرمایه جهان، ۹۵ درصد فناوری و تکنولوژی جهان و ۹۱ درصد صنعت جهانی در اختیار ۱۷ درصد از جمعیت جهان است که عمدتاً در هشت کشور صنعتی هستند. ۸۳ درصد جمعیت جهان، فقط ۱۸ درصد ثروت موجود در کره زمین و ۹ درصد صنعت و ۵ درصد تکنولوژی و علم جهان را در اختیار دارد. (توسعه انسانی سازمان ملل متحد، ۲۰۰۷)

طبیعتاً وقتی نبض اقتصادی جهان در اختیار هشت کشور صنعتی باشد، اینان می‌تواند بدون نیاز به قطع‌نامه‌های شورای امنیت یا سازمان ملل هر کشور مخالفی را به هر انگیزه‌ای تحت فشار شدید اقتصادی قرار دهند و او را تسلیم خواسته‌های خود نمایند. هم‌اکنون شاهد هستیم که از این حربه علیه کشور ما استفاده می‌کنند. از سال ۲۰۰۷ میلادی برخی از مؤسسات مالی و بانکی کشور، بانک‌هایی همچون بانک ملی، ملت، صادرات و سپه، مورد تحریم یکجانبه امریکا قرار گرفتند.

ناکار آمدی اقتصادی و بروز بحران

نظریه پردازان غربی توسعه و نوسازی در مکاتب سیاسی و اجتماعی مختلف دو نظریه عمده بر تاثیر اقتصاد بر سیاست دارند :

رکود اقتصاد و عدم حقانیت سیاسی

رشد اقتصادی و عدم حقانیت سیاسی

راهبردی که جهان غرب و سردمدار اصلی آن ایالات متحده در قبال کشورهای مخالف از جمله ایران در حال به کارگیری است. راهبرد رکود اقتصادی و به دنبال آن زوال حقانیت سیاسی است. به گمان این نظریه پردازان غربی تاثیر مشکلات شدید اقتصادی بر رژیم‌های غیر دموکراتیک و دموکراتیک متفاوت است. بحران اقتصادی شدید (مثل رشد منفی در پنج سال متوالی) برای هر دو رژیم تاثیر سو دارد؛ اما اثر منفی آن بر رژیم‌های غیر دموکراتیک شدیدتر است. زیرا حقانیت رژیم‌های غیر دموکراتیک به خصوص رژیم‌های اقتدار گرا به سختی به عملکرد آنها وابستگی دارد. بنابراین اگر خللی در عملکرد و کارکرد آنها بوجود آید امکان از پای درآمدن آنها بسیار زیاد است (Stepan, A. 1978).

این فکر که درباره ی نظام‌های سیاسی می‌توان و باید باتوجه به عملکرد مادی آن‌ها داوری کرد فکری آشنایی است. در دوره‌های رشد و گسترش اقتصادی، حکومت‌ها معمولاً دوباره انتخاب می‌شوند و در دوره رکود و بحران‌های اقتصادی در انتخابات شکست می‌خورند. همین‌طور تردیدی نیست که موفقیت نظام سیاسی گسترده‌تر به توانایی آن در «توزیع کالاها» بستگی دارد. فقر گسترده و سطوح پایین رشد اقتصادی دولت‌های در حال توسعه تنش‌های اجتماعی و قومی را عمیق، فساد را تقویت، و کوشش‌ها برای برقراری حکومت برپایه قانون اساسی و حکومت‌نماینده‌گی را از درون نابود می‌کند (هیوود، ۱۳۸۹: ۵۸۹).

نا امید کردن مردم

یکی از شگردهای دشمنان در جنگ نرم، پراکندن یأس و ناامیدی در سطح جامعه است. ناامیدی از حاکمان و ناامیدی از اصلاح امور، و استفاده از این فضا برای تضعیف ارکان و پایه‌های حکومت دینی. تلاش زیادی در ناکارآمد جلوه دادن نظام اسلامی در میان مردم دارند.

احساس ناکارآمدی از اصل ناکارآمدی مضرتر است. مقام معظم رهبری در این باره می‌فرماید: در تاریخ ۱۳۸۶/۱/۱: «همیشه دشمنان بیرونی ملت ایران سعی کرده‌اند این «میکروها» را درون جامعه ایرانی رسوخ دهند: «شما نمیتوانید»، «شما قادر نیستید»، «آینده تان تاریک است»، «افق تان تیره است»، «بیچاره شدید»، «پدرتان درآمد». سعی این بوده است که ملت ما را ناامید، کسل، بی اعتماد به نفس، تنبل و چشم به دست بیگانه بار بیاورند.»

روشن بینی و اهمیت مولفه اقتصادی در اندیشه های امام خامنه ای

جنگ نرم و عملیات روانی _ در سال های اخیر تلاش های فراوانی در جهت شناخت قدرت نرم، منابع این قدرت و راهکارهای پیروزی در جنگ نرم بر دشمنان اسلام و انقلاب صورت گرفته است. با این وجود اشتباهات و نواقصی در میان برخی از پژوهش ها وجود دارد. متأسفانه برخی صرفاً لایه های روبنایی جنگ نرم آمریکا را آن هم به شکلی ناقص مشاهده نموده اند و به همین دلیل جنگ نرم را در عملیات روانی، جنگ رسانه ای و تلاش در جهت براندازی بدون استفاده از قدرت نظامی محدود کرده اند. این دسته آشکارا از ابعاد بسیار مهم تر و لایه های زیربنایی جنگ نرم غفلت کرده اند.

در این میان حوزه اقتصاد به عنوان یکی از مغفول ترین ابعاد جنگ نرم بشمار می رود. شاید وجود ابهامات اساسی در زمینه رابطه اقتصاد با قدرت نرم و نقش آن در افزایش منابع قدرت نرم عامل اصلی این غفلت در کشورمان باشد.

مقام معظم رهبری با اشراف دقیق و کاملی که از فضای اقتصادی، اجتماعی و سیاسی حاکم بر جامعه دارند از سال های گذشته نیاز جامعه را از بعد اقتصادی این گونه تشریح کردند که «امروز کشور ما تشنه فعالیت اقتصادی سالم و ایجاد اشتغال برای جوانان و سرمایه گذاری مطمئن است و این همه به فضایی نیازمند است که در آن سرمایه گذار و صنعت گر و عنصر فعال در کشاورزی و مبتکر علمی و جوینده کار و همه قشرها از درستی و سلامت ارتباطات حکومتی و امانت و صداقت متصدیان امور مالی و اقتصادی مطمئن بوده و احساس امنیت و آرامش کنند.»؛ این بدان معنی است که مقام معظم رهبری سال ها پیش نسبت به اهمیت مولفه اقتصاد چه در زمینه دفاع غیر عامل در وهله نخست و در مراحل بعدی حوزه اقتصاد به عنوان قدرت نرم و ایجاد زیرساخت های لازم برای این مهم پیش بینی هایی کرده بودند. وقتی مقام معظم رهبری سال گذشته را به نام جهاد اقتصادی نام گذاری کردند، بدون شک پیش بینی این نکته که دشمن جنگ نرمی اقتصادگونه را در برنامه های خود تدارک دیده قابل توجه بود. این موضوع که چندسالی است با محوریت های گوناگون چون حرکت به سمت اصلاح الگوی مصرف، کار و همت مضاعف در جهت شکل گیری و رواج فرهنگ کار اتفاق افتاده در تلاش است تا با فرهنگ سازی در درجه اول و ارائه برنامه، سبک زندگی متفاوتی را ارائه کند. توجه به امر اقتصاد و روی آوردن به ظرفیت های درونی و الگو بودن در منطقه از نگاه مقام معظم رهبری نه یک هوس، بلکه به خاطر این است که سرنوشت ملت ها امروز وابسته به این امر است. "اگر کشوری نتواند به لحاظ علمی، اقتصادی، زیرساخت های پیشرفت خودش را تامین کند ورشد پیدا کند، بی رحمانه مورد تظاول قرار خواهد گرفت. ما نمی خواهیم مورد تظاول قرار بگیریم. عدم تظاول نیازمند یک استحکام دورنی است که یکی از پایه های مهم آن اقتصاد است." (۹۰/۵/۲۶)

این موضوع که در سال ۸۹ با هدفمندی یارانه ها، مدیریت مصرف، افزایش صادرات غیرنفتی، مواجهه با تحریم ها و اشتغالزایی شروع شد، اولویت های سال جهاد اقتصادی را حرکتی جهادی، تحقق رشد اقتصادی ۸ درصدی، رفع تحریم ها و توسعه سرمایه گذاری بخش تعاونی و خصوصی اختصاص داد. مقام معظم رهبری بعد از بیانات خود در حرم مطهر رضوی پیرامون ملزومات سال جهاد اقتصادی در ۲۶ مرداد سال ۱۳۹۰ در دیدار فعالان و برگزیدگان بخش اقتصاد مجدداً به این موضوع اشاره می کنند که: جلسه امروز ما از یک جهت جلسه نمادین است. نماد اهتمام نظام به مسئله اقتصاد کشور در شرایط کنونی حساس جهان و منطقه. این جلسه بهانه ای است تا گزارشی از زبان غیر دولتی ها درباره ی حقایق کشور، پیشرفتهای کشور، تحرکی که وجود دارد به سمع و نظر مردم برسد.

علاوه بر این در ۲۰ مهر ۱۳۹۰ در جمع مردم کرمانشاه به این نکته اشاره کردند که: فشارها و تحریم های اقتصادی را که از ابتدای پیروزی انقلاب از جانب دشمنان اعمال شدیدی از عوامل پیش روی نظام اسلامی خواندند و افزودند تحریم و فشار اقتصادی برای ملت ایران مسئله جدیدی نیست زیرا نظام اسلامی با صبر و بصیرت مردم بویژه جوانان توانسته است از همه ی این محدودیت ها به عنوان یک فرصت استفاده کند و در میدان های نوآوری و ابتکار به پیشرفت های بزرگی دست پیدا کند.

تحریم های عمده ای که سرآغاز زمین زدن ایران در اوایل انقلاب و معروف به تحریم "داماتو" بود در این زمینه موثر نیافتاد، در آن زمان بحث انرژی هسته ای مطرح نبود. هدف تحریم ها فلج کردن اقتصادی ایران در دهه ی پیشرفت و عدالت بوده است. سختی شرایط جهانی اقتصاد در عمل، تحریم ها را در چند سال اخیر به تنها گزینه ی غرب تبدیل کرده است. دور چهارم تحریم ها در شرایطی اتفاق افتاده است که ایران برنامه های اقتصادی خود را در سند چشم انداز بیست ساله برای تبدیل شدن به الگویی در منطقه دنبال می کند.

دائمی بودن تعرضات و دشمنی های ذاتی نظام سرمایه داری با اقتصاد اسلامی که ریشه در غیر الهی بودن نظام سلطه ی جهانی دارد ایجاد می کند که جهاد اقتصادی - که دفاع مقدس اقتصادی یکی از مظاهر آن است - امری دائمی در برنامه ریزی های اقتصادی نظام اسلامی باشد. با این وجود به نظر

می‌رسد که نام‌گذاری سال های اخیر به نام های اقتصادی از سوی رهبر معظم انقلاب، تذکر و هشدارى به اقتصاددانان دانشگاهی و سیاستگذاران اقتصادی کشور است. این هشدار از تهدید دائمی استکبار جهانی خبر می‌دهد؛ تهدیدی که هم‌اکنون در آشکال جدید اما پیچیده‌تری ظاهر شده است.

گرچه مطالبه‌های رهبر انقلاب در عرصه های اقتصادی و سیاست گذاری ها مخصوص سال های اخیر نبوده است و ایشان از سال‌های دور به این مهم توجه داشتند، اما در سال های اخیر با توجه به نام‌گذاری آن ها به سال های اقتصادی و نیز معرفی «اقتصاد مقاومتی» به عنوان راه‌کار جمهوری اسلامی برای عبور از تهدیدهای غرب، این امر اهمیت دو چندانى به خود گرفته است. چراکه رهبر انقلاب یکی از مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی را تولید کالای باکیفیت در داخل کشور برشمردند و سال ۹۱ را سال تولید ملی، حمایت از کار و سرمایه ایران نامیدند، نشان گر اهمیت این مؤلفه نزد ایشان است. ایشان فرمودند:

هدف حملات اقتصادی آنها تضعیف روحیه‌ی ملت ماست، ولی ما چون فولاد آبدیده در برابرشان ایستاده‌ایم تا درس تاریخی دیگری به آنها بدهیم. جا دارد که حکومت ما، مانند همه‌ی جنگ‌های دیگر، تجهیزات و مهمات و ملزومات لشگریانش را تدارک کند. آنچه در این راستا خواسته‌ی اصحاب تولید و تعاون‌گران است، عبارت است از سفارش به تمام ارگان‌های رسمی و دولتی و ایجاد تکلیف برای یکایک مردم که به بینش «تولید ملی - افتخار ملی» احترام بگذارند(برگرفته از سخنان رهبر معظم انقلاب است که در سال ۱۳۸۰).

اگر در زمینه کاهش فقر، رفع بیکاری، افزایش درآمد ملی، کاهش تورم و شکوفایی تولید به موفقیت برسد به تنهایی قدرت نرم بشمار نمی‌رود؛ اما هنگامی که کامیابی های ناشی از جهاد اقتصادی تصویری موفق و جذاب از انقلاب اسلامی در داخل و خارج از کشور به نمایش گذارد، در آن صورت قدرت نرم جمهوری اسلامی به شکل غیر قابل تصویری افزایش خواهد یافت. موفقیت های اقتصادی ایران سبب می‌شود که انقلاب اسلامی ایران به عنوان یک حکومت دینی الگو در جهان اسلام و حتی در سایر نقاط جهان مورد توجه واقع گردد. در آن صورت ارزش های انقلاب اسلامی قدرت بیشتری جهت شکل دادن به ترجیحات و اولویت های سایر جنبش های اسلامی و ضد استکباری خواهد داشت. بنابر این توفیق ناشی از جهاد اقتصادی می‌تواند زمینه مهمی جهت تبدیل شدن ایران به یک کشور الهام بخش را فراهم سازد.

تولید ملی، حمایت از کار و سرمایه ایرانی

«تولید ملی، حمایت از کار و سرمایه ایرانی» در واقع پیام تداوم جهاد اقتصادی را در خود دارد. در دیدگاه کلان اقتصادی، مباحث تولید، سرمایه‌گذاری و اشتغال به‌عنوان محورهای کلیدی رشد و توسعه محسوب می‌شود، کارایی و تولید بهینه هر کدام از این عوامل ضمن فراهم کردن زمینه رشد سایر بخش‌ها، موجب تحقق اهداف و نزدیک شدن به افق سند چشم‌انداز بیست‌ساله کشورمان خواهد شد. بنابراین شناخت دقیق از وضعیت هر بخش و شناسایی نقاط آسیب‌پذیر و ارائه راهکار مناسب جهت افزایش کارایی آن از ضروریات تحقق اهداف اقتصادی به‌شمار می‌رود. مقام معظم رهبری ابتدای سال جاری طبق یک سنت دیرینه عنوانی را به‌منظور تبیین استراتژی نظام جمهوری اسلامی بیان فرمودند. در سال جاری توجه مردم و مسئولان را به ضرورت توجه ویژه به «تولید ملی، حمایت از کار و سرمایه ایرانی» جلب کردند. اگر به توفیق الهی و با اراده و عزم راسخ ملت و با تلاش مسئولان، ما بتوانیم مسئله تولید داخلی را، آنچنان که شایسته آن است، رونق ببخشیم و پیش ببریم، بدون تردید بخش عمده‌ای از تلاش‌های دشمن ناکام خواهد ماند. پس بخش مهمی از جهاد اقتصادی، مسئله تولید ملی است.

عوامل بازدارنده در تعمیق تولید ملی

تعمیق تولید ملی، تنها با آشنایی مشکلات موجود و طرح ریزی برای رشد و توسعه صنعت داخلی و رفع این مشکلات تحقق پذیر می‌باشد. آسیب‌شناسی صنعت تولید و شناسایی عوامل بازدارنده فراروی صنعتگران و سرمایه‌گذاران برای ایجاد صنایع جدید، افزایش تولید واحدهای موجود و بهبود کیفیت محصولات تولیدی امری الزامی است. متوان اهم آن ها را نام برد.

عوامل بازدارنده

موانع ناشی از قوانین و مقررات موجود	ناهماهنگی نهادهای مالی و اعتباری	نبود اطمینان نسبت به سرمایه‌گذاری
موانع ناشی از قاچاق و واردات بی رویه	موانع صادرات تولیدات داخلی	

اقدامات عملی امام خامنه ای در حوزه ی تهدیدات و جنگ اقتصادی

حضرت آیت الله خامنه ای در طول دوران رهبری خود در ایران اسلامی که قریب به دو دهه (۲۰ سال) می باشد. در پیام های نوروزی خود (از سال ۱۳۹۱- ۱۳۶۹) بر موضوع اقتصادی ضرورت و اهمیت وافری قائل بودند، که نزدیک به ۷۰ درصد این پیام ها به صورت مستقیم بر این مهم، تاکید بسیاری داشتند که بیان گر اهمیت موضوع توسط معظم له می باشد. همچنین ایشان در ابلاغ سیاست های کلی برنامه پنجم توسعه که دارای ۴۵ بند میباشد، بیش از نیمی از بندها به صورت مستقیم در امور اقتصادی و توجه به شاخص، آمارها و مولفه هایی که با توسعه اقتصادی و مصونیت این حوزه ارتباط مستقیم دارد.

تاکید بر اجرای سیاستهای ابلاغی اصل ۴۴ قانون اساسی

مقام معظم رهبری (مدظله العالی) در راستای افزایش ظرفیت اقتصاد ملی با استفاده از رویکرد بخش خصوصی در اقتصاد در کنار بهبود شاخص های عدالت اجتماعی، سیاستهای اصل ۴۴ قانون اساسی را ابلاغ فرمودند و در همین راستا تلاش برای تحقق سیاستهای اصل ۴۴ قانون اساسی را به دلیل تقابل با خواست دشمنان در ضعیف نگه داشتن اقتصاد و در دست داشتن اهرم فشار اقتصادی نوعی جهاد خواندند و موفقیت در دستیابی به آن سیاستها را انقلاب اقتصادی نام گذاری نمودند و با روشن نمودن مسیر اقتصادی کشور، سیطره ۸۰ ساله دولت ها در ایران از انحصار اقتصادی نیازمندی به مهندسی مجدد و بازتعریف نوینی از ساختارهای اقتصادی را آشکار نمودند. لذا به منظور تبیین اهمیت، ضرورت و اهداف ابلاغ سیاستهای اصل ۴۴ قانون اساسی، اهم موارد را به شرح ذیل متذکر می شویم.

ضرورت های سیاستگذاری در اصل ۴۴ قانون اساسی:

۱- امحاء تصویر اقتصاد دولتی از نظام اقتصادی ایران که موجب دلسردی عمده سرمایه گذاران داخلی و خارجی گردیده و در نتیجه سرمایه های خود را به خارج از کشور انتقال می دهند.

۲- رفع معضل سودآوری پایین کارخانجات دولتی و ناکارآمدی عملی و اقتصادی دولتی

۳- با توجه به تخصیص دو سوم بودجه کشور به سمت کارخانجات و شرکتهای دولتی، تعدیل در تخصیص بودجه ها با توجه به محدود بودن منابع و سبک بار نمودن مسئولیتهای تصدی گری دولت ضرورت دارد.

۴- با عنایت به تقسیم توان مدیریتی کشور بین امور حاکمیتی و اداره کارخانجات و کاهش توان کافی برای امر نظارت و هدایت اقتصادی جامعه بزرگ اقتصادی، لازم است با استفاده از روشهای سالم و شفاف در واگذاریها و تکیه بر تدریجی بودن آن، و با تاکید بر ذی نفع نبودن دست اندرکاران در واگذاریها، مجدداً توجه ویژه ای به خانواده های مستضعف و محروم، مبذول گردد.

- اهداف اصلی ابلاغ سیاستهای اصل ۴۴ قانون اساسی

۱. تحقق اقتصاد اسلامی و شتاب بخشیدن به اقتصاد ملی

۲. گسترش مالکیت در سطح عموم مردم به منظور تامین عدالت اجتماعی

۳. ارتقاء کارایی بنگاههای اقتصادی و بهره‌وری منابع مادی، انسانی و فن‌آوری

۴. افزایش سهم بخشهای خصوصی و تعاونی در اقتصاد ملی

۵. کاستن از بار مالی و مدیریتی دولت در تصدی فعالیت‌های اقتصادی

۶. لزوم سرمایه‌گذاری‌های عظیم برای تحقق اهداف سند چشم‌انداز

سند چشم‌انداز

همگی به این نکته اساسی واقفند که تحقق سند چشم‌انداز، نقشی راهبردی در پیشرفت و خیز بلند اقتصادی کشورمان دارد. بی‌تردید «سند چشم‌انداز ۲۰ ساله» مهم‌ترین سند راهبردی است که پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی در کشورمان به تصویب رسیده است. این سند، مهم‌ترین راهکار برای رسیدن به اهداف مورد نظر و در واقع، رهیافتی راهبردی در مباحث اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و برنامه‌ریزی کشور است که جمهوری اسلامی ایران ۱۴۰۴ را کشوری توسعه یافته، فعال و تأثیرگذار در اقتصاد جهانی معرفی می‌کند؛ بنابراین، روشن می‌شود که حضرت آقا با مزین کردن سال به نام جهاد اقتصادی، علاوه بر تأیید توانمندی‌ها، دستور جهش و فراز بیشتر اقتصاد ایران را صادر کرده‌اند و می‌توانند نویدبخش این مهم باشند که زودتر از آنچه که پیش‌بینی شده، جمهوری اسلامی ایران به اهداف سند چشم‌انداز بیست‌ساله دست یابد و حتی به نقطه فراتر از آنچه پیش‌بینی شده، برسیم.

حضرت آیت الله خامنه ای در دیدار با فعالان و برگزیدگان بخش خصوصی، مدیران عرصه های «اقتصادی - صنعتی - کشاورزی - بانکی - فناوری اطلاعات و خدمات» همراه با نمایندگان تشکل‌های صنفی تأکید بر تلاش، تدبیر و شتاب بیشتر در تحقق اهداف سند چشم‌انداز ۲۰ ساله افزودند: دشمن با سلاح ناکارآمد تحریم درصدد زمین زدن ملت ایران و نظام اسلامی است اما این هدف خصمانه، با جهاد اقتصادی مسئولان و مردم ناکام می‌ماند و ملت بزرگ ایران، با امید سرشار به آینده، به جایگاه شایسته خود دست خواهد یافت.

برنامه پنجم توسعه

سال ۱۳۹۰ نخستین سال از اجرای برنامه پنجم بوده است، که از اهمیت بسزایی برخوردار می‌بود؛ زیرا از یک‌سو، این برنامه، گام نهادن در حساس‌ترین و تأثیرگذارترین پله‌های سند چشم‌انداز در افق ۱۴۰۴ است و از سوی دیگر، در زمانی که برنامه پنجم در سال ۱۳۹۵ خورشیدی پایان می‌پذیرد، تنها ۸ سال تا پایان سند چشم‌انداز باقی خواهد ماند و روشن است که باید در بسیاری از احکام مندرج در سند چشم‌انداز نظام توسعه سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی، جمهوری اسلامی ایران به رتبه‌های اول و دوم منطقه و حتی جهان رسیده باشد. پس شاید بی‌دلیل نباشد که برنامه پنجم توسعه را نقشه راه سند چشم‌انداز بخوانیم؛ از این‌رو، از آنجایی که سیاست‌های اقتصادی برنامه پنج‌ساله لازم است در جهت سیاست‌های کلی اعلام شده برای سال ۱۴۰۴ کشور باشد، رعایت اصولی که این هدف را میسر می‌کند، مورد نیاز است. در چنین وضعیتی حرکت طبیعی کافی نیست؛ باید در این میدان، حرکت جهشی و مجاهدانه داشته باشیم.

تاکید بر الگوی بومی پیشرفت

بی‌تردید رشد و توسعه اقتصادی بدون استقرار «الگوی بومی پیشرفت» و حرکت از سمت «مقاومت اقتصادی» به سوی یک «اقتصاد مقاومتی» که رهبر معظم انقلاب بارها در سخنان خود بدان‌ها اشاره داشته‌اند، میسر نخواهد بود. دستیابی به این الگوها، نیازمند تدوین شاخصه‌ها و مؤلفه‌هایی است که باید توسط اندیشمندان اقتصادی حوزه و دانشگاه به بحث گذاشته شود و با توجه به آگاهی‌های همگانی بر ناکارآمدی اقتصاد سرمایه‌داری و تبدیل شدن اقتصاد اسلامی به یک جریان فکری غالب و یک دغدغه عمومی در جامعه علمی کشور، با توجه به فرمایش مقام رهبری، در قالب‌های خاص خود اجرایی شود. این مهم، نیازمند تدوین الگوی بومی پیشرفت و اصلاح سیاست‌ها و راهبردهای کلان اقتصادی کشور است.

نتیجه گیری

با توجه به اهمیت حوزه اقتصادی ظرفیت‌های مطروحه، «جهاد اقتصادی» می‌تواند دستاوردهای عظیمی به بار آورد و جمهوری اسلامی ایران را به یک کشور اسلامی نمونه در بین ۵۷ کشور اسلامی جهان تبدیل کند. بر اساس نتایج بدست آمده در این مقاله، هم‌اکنون جمهوری اسلامی ایران در راستای

تحقق اندیشه های امام خامنه ای، ظرفیت های گوناگونی برای اعتلا و توسعه ی بوجود آورده است. به طوری که به لحاظ بهره مندی از ظرفیت های زیرساختی در شرایط بسیار مطلوبی قرار گرفته است. همچنین ظرفیت های موجود تحقیق و نوآوری و فناوری به همگان نشان می دهد که ایران دستاوردهای بسیار چشمگیری در ابعاد مختلف علمی حاصل کرده است، به طوری که هم اکنون در زمینه ی تولید ابزار نظامی مانند موشک های دوربرد و همچنین در عرصه ی انرژی هسته ای و به کارگیری این انرژی در راه توسعه ی ملی توانمند شده است. همچنین برای دستیابی به اوج عدالت و پیشرفت، لازم و ضروری است که برای عملی کردن این اندیشه ها در عرصه های مختلف و به ویژه در حوزه های اقتصادی، با برنامه ریزی جدی عمل نمود تا زمینه های دفاع مستحکم اقتصادی در برابر خصومت های نظام سلطه فراهم گردد و در سنگر بعدی این جنگ اقتصادی، زمینه های فروپاشی نظام ناعادلانه لیبرال دموکراسی را فراهم سازد.

در پایان لازم به ذکر است که تحقق مولفه های اقتصاد مقاومتی و منتفع شدن کشور از برکات آن، مستقیماً متوجه همدلی و همراهی تنگاتنگ مردم و مسئولان کشور است. در راستای فرمایش ها و رهنمودهای راهبردی مقام معظم رهبری، ضمن خنثی سازی توطئه های دشمنان، روند پیشرفت اقتصادی کشور را در همه ابعاد، با سرعت بیشتر تداوم بخشند و بدین ترتیب، آهنگ پیشرفت اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور را برای سال های آینده، پرشتاب تر و سهل تر سازند.

محمد علی رضانی معاونت بین الملل وزارت دفاع

دکتر یوسف نیا معاونت بین الملل وزارت دفاع

منابع:

۱. پایگاه اطلاع رسانی دفتر حضرت امام خامنه ای (www.leader.ir/langs).
۲. پایگاه رسمی حضرت امام خامنه ای (www.khamenei.ir)
۳. سایه سار ولایت (منشور مطالبات حضرت امام خامنه ای در دانشگاه و جمع دانشگاهیان)، جلد سوم.
۴. الهی، همایون، (۱۳۶۳). دیکتاتوری کارتلها، تهران: امیرکبیر.
۵. بخشی، علی آقا (۱۳۷۴)، فرهنگ علوم سیاسی، تهران: مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران.
۶. جوزف نای (۱۳۸۷)، رهبری و قدرت هوشمند، ترجمه محمود رضا گلشن پژوه و الهام شوشتری زاده، تهران: موسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین المللی ابرار معاصر.
۷. جین شارپ، (۱۳۸۶) جامعه مدنی، مبارزه مدنی، ترجمه مهدی کلانتر زاده، تهران: انتشارات روشنگران.
۸. شریفی، احمد حسین، (۱۳۸۹)، جنگ نرم، چاپ اول، قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)،
۹. علی رضانی، محمد (۱۳۹۰)، دولت اقتدار گرای دیوانسالار و توسعه، پایان نامه کارشناسی ارشد، رشته جامعه شناسی سیاسی، دانشگاه تهران،
۱۰. فردرو، محسن (۱۳۸۸). افکار عمومی و جنگ روانی، تهران: انتشارات عابد.
۱۱. فردرو، محسن (۱۳۸۸). جنگ رسانه ای، تهران: انتشارات عابد،
۱۲. فردرو، محسن (۱۳۸۸). مروری بر ابعاد موضوعی دفاع غیر عامل، تهران: انتشارات عابد،
۱۳. فردرو، محسن (۱۳۸۸). آشنایی با پدافند غیر عامل (جنگ اقتصادی)، تهران: انتشارات عابد،
۱۴. فردرو، محسن (۱۳۹۰). آشنایی با دفاع غیر عامل از دیدگاه ارزش های دینی و دستور العمل تبلیغی آن، تهران: انتشارات عابد.
۱۵. فوکو، میشل، (۱۳۷۹)، ایران: روح یک جوان بی روح، ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهانزاده، تهران: نشر نی.
۱۶. گزارش توسعه انسانی سازمان ملل متحد در سال ۲۰۰۷؛
۱۷. نای، جوزف (۱۳۸۹)، قدرت نرم، ابزارهای موفقیت در سیاست بین الملل، سید محسن روحانی و مهدی ذوالفقاری، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (علیه السلام).
۱۸. نوروزی خیابانی، مهدی (۱۳۸۴)، فرهنگ جامع لغات و اصطلاحات سیاسی تهران: نشر نی.

۱۹. هانتینگتون، ساموئل، (۱۳۷۸). برخورد تمدن‌ها و بازسازی نظم جهانی، ترجمه محمد علی رفیعی، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.

۲۰. منبع لاتین:

21. Linz, J. and Stepan, A. (1978) "The Breakdown of democratic Regimes". Baltimore: Johns Hopkins University Press.

منابع اینترنتی:

22. <http://www.rajanews.com/Economy.asp>

23. <http://www.tabancenter.ir/?p=195>